

פאול נוימורקט: הילולת הוויתור-העצמי

עיונים במוטיב-המלחמה בספרות המודרנית

נוכח השפע של יצירות מודרניות העוסקות בנושא המלחמה, מחויב בעל הטורים האלה לצמצם את היקף הקיבולת שלו. במסגרת הניתוח הנוכחי נתרכז במה שמס-תמע מן הבחינה הספרותית והפסיכולוגית כאחת מן הבעיה שהשפיעה מאז ומעולם על חייהם של מיליוני בני-אדם.

הואיל והזכרתי "בני-אדם", שרר אני לכאורה בדילמה מלכתחילה, שהרי תהיה זו חוצפה גמורה לעסוק בנושא המלחמה במושגים של חוויה קיבוצית. אף כי למעשה הטראומות של המלחמה פוקדות את כלל הציבור כחוויה קיבוצית, הרי רק מפיו של היחיד הסובל במסרות טראומות שכאלו ומשמיעות קולן. כאשר ג'ורג' אורוול מתאר את הדמות הטראגית של סגן-מפקד-הדיביזיה בסיפורו "קצר 'צידו של פיל" מסמל הגיבור, למעשה, מיצוי של החרדות הקיבוציות של אותו "ים רחב-ידיים של פרצופים צהובים" הנלחצים מאחוריו לפעולה על-פי דרכם האילמת. בהשתלשלות טראגית של מאורעות הוא הופך להיות להם לפה בניגוד לשיקול-דעתו שלו. כך, אפוא, הנושא הנדון הוא בבחינת נסיון להגדיר את גורמי-ההנעה המסייעים להבנת תגובתו של היחיד במסגרת של אלימות ותהפוכה כדוגמת המלחמה.

אפשר לענות בחיוב על השאלה אם הילולת הוויתור-העצמי חורגת מן הגדר המצומ-צמת של היחידים הנדונים במאמר זה. הצד האפל, או הפסיכולוגי, שבכל אדם איננו רק הצל שלו עצמו אלא הוא הצל של המין האנושי כולו הלוּבש בו צורה אינדיבידו-אלית. כך אומר אריך נוימן: "צילי הוא חלק ונציג של צל האנושות בכללותה... ועם שאני מקבל אותו ובו את עצמי, מקבל אני עמו גם אותו חלק של האנושות שבמוש-גים של צל הוא 'רע'". תכלית המאמר הזה היא, בקיצור, לבדוק ולהאיר את הפינות הנידחות של בעיה מוקשה זו, שהיא אחד הנושאים הראשונים-במעלה ביצירה הספ-רותית. הגישה הפסיכולוגית הנקוטה כאן כל הזמן תגלה באיזו צורה הבעיה הנדונה משתקפת במעשי האדם, היחיד.

לצורך העיון הזה בחרנו בשלש יצירות מן הספרויות של אנגליה, צרפת וגרמניה, ואלו הן: "דרכים לתהילה" של ריצ'ארד אולדינגטון, "שנת התשעים-ושלש" לויק-טור הוגו, ו"היכן היית, אדם?" להיינריך בל. בשלש היצירות כולן נתרכז בהבדלים המפרידים בראציונליזציה של הוויתור-העצמי בין המשתתפים האינדיבידואליים, כמו גם באותם גורמים המשותפים להם מעבר להפרדה האתנית שביניהם.

אין אני אומר להציע תשובה על בעיית המלחמה על יסוד הניתוח שיבוא. עוסק אני רק בצד הפנומנולוגי כפי שהוא משתקף בנפש היחיד, ולא דווקא בעיונים מסוג פילוסופי. אכן, הסיכויים לעתיד הקרוב ביותר אינם נותנים מקום לאופטימיות.

המימרה הרומאית העתיקה, "אם רצונך בשלום, היכון למלחמה", עודה מוליכת-שולל באקטואליות שלה עתה כתמיד. יתר על כן, איני יכול אלא להסכים בלב שלם עם ז'ולין בנדא, אשר ביצירתו המופלאה, "בגידת אנשי-הרוח", הוא מסכם ואומר כי שליטתו הנאדרה של האדם על החומר סופה שתביא בהכרח להכרת האדם בכוחו. המתבקש מכאן איננו כלל בגדר חידה, ואמירתו של בנדא, "ההיסטוריה תחייך למח-שבה כי זה הגזע אשר למענו מתו סוקראטס וישוע הנוצרי", אינה מעודדת השקפה שאננה מדי על העתיד.

חול וקודש בזמן

כדי להבין את התנאים היוצאים-מגדר-הרגיל השוררים בשדה-הקרב, מן הראוי להעלות שני מונחים אשר להם השפעה על היחיד בשלום ובמלחמה כאחד. מירסיה אליאדה מדבר על "זמן של חול", המתאר את החיים כשיגרה בעתות שלום. חילופו הוא "הזמן המיתי" (או הזמן המקודש), המפסיק את שיגרת-היומיום הממיתה ומח-זיר את היחיד אל עצמו, המעמיד אותו פנים-אל-פנים מול עצמו בתהליך של אינט-רוספקציה. הראשון הוא "זמן שאין לו מובן", ולעומת זאת "ביטול הזמן-של-חול והשלכתו של היחיד לתוך הזמן המיתי אינם חלים, כמובן אלא בתקופות 'עיקריות'— כלומר, אלו שבהן היחיד הוא באמת הוא עצמו: בשעת פולחנים או מעשים חשובים (... טכסים, ציד, דיג, מלחמה, עבודה)".

מלכתחילה ברור הוא לגמרי שעוסקים אנו כאן במכנה שהוא משותף לכל שלושת הגיבורים הנדונים, הקפיטן הגלי ב"דרכים לתהילה" של אולדינגטון, התותחן ב"שנת התשעים-ושלש" של הוגו, האובר-לויטננט ד"ר ג'ק ב"היכן היית, אדם?" להיינריך בל, כל אלה התעלו מעל לספירת "הזמן-של-חול" שבה היו לכודים, וחזרו-וצצו בספירה של "הזמן המקודש (המיתי)". התופעה של הפקרה-עצמית או ויתור-עצמי תישאר סתומה אם לא נבין את כל המשתמע מן ההתעלות הזאת. השיגרה, בין במל-חמה ובין בשלום, תמיד היתה אויבתו הטבעית של הרוח היוצרי. וירגיניה וולף התבטאה פעם בצורה קולעת מאד כשאמרה: "אם תוכל לגאול את האדם מן המכונה, לא יפול הזרע על אדמה שכולה טרשים". במעבר הזה מ"זמן-של-חול" על מיליוני המלאכות, הדיקדוקים והדרישות הקטנים של מסגרתנו החברתית אל "הזמן המקודש (המיתי)" מתאפשרת התופעה של הוויתור-העצמי האינדיבידואלי.

היחיד המקבל את הפקודה להחזיק בכל מחיר בעמדה אסטרטגית והוא יודע מראש כי קרוב-לוודאי שלא יעמוד בפני העדיפות הכמותית והאיכותית כאחת של האויב מנושל כך בכוח מספירת ה"זמן-של-חול". העובדה שהוא מוכן להחזיק בעמדה שלו תוך כדי ידיעה שבהכרח ייספה בקרב היא הוכחה מספקת לכך שההנמקה של השיגרה היומיומית שוב אינה תופסת לגביו. עתה שרוי הוא בתוך ספירת "הזמן המקודש", שהפולחן המבוצע בה מיוסד על הדגם אב-הטיפוסי של התקופה המיתית משחר הציביליזציה. ענין לנו כאן בתסמונת של הדחקה פסיכולוגית, שהרי כל אחד מן המגינים על עמדה אבודה-מראש חוזר על טכסי הקרבה של מצב אב-טיפוסי. מירסיה

אליאדה טוען כי "אותו דבר כוחו יפה לגבי כל חזרה, ז.א. כל החיקויים של אבות-טיפוסים; על-ידי חיקוי מעין זה מושלך האדם לתוך התקופה המיתית אשר בה נתגלו אבות-הטיפוסים לראשונה". הנמקתו של אדם העומד נוכח שעת-הגורל שלו, כולל מותו, כוחה יפה, ומקומה יכירנה, בספירת "הזמן המקודש (המיתי)" בלבד. הנמקה זו בשום פנים אין להמירה גם לא להעבירה ל"זמן-של-חול"—ר/או להיפך. אדם שבהיותו עוסק בשיגרת-היומיום שלו הוא נתקל במצב מסוכן, לבטח יעשה כמיטב יכלתו לעקוף את המכשלה. ואולם אדם הנשאר על מקומו נוכח מצב-חירום או סכנה מופיע על רמה אב-טיפוסית מקורית שאינו יכול להיחלץ ממנה. אפשר שיוכל אדם להינצל מכל מצב נתון פרט לזה המהווה את עצם עצמיותו. "זמן-של-חול" הוא מצבי, "זמן מקודש" כוחו יפה רק באותה מערכת-התיחסות הנחתמת על-ידי האני, ולפיכך הוא שם נדרף לאני.

דם ופריון

כפי שהוטעם למעלה, יש קשר הדוק בין תופעת הוויתור-העצמי או ההפקרה-העצמית לבין התסמונת של הדחקה נפשית. בתוך מסגרת זו המוות הוא סופיות קדורת, המתנשאת בגדולתה ואין מנוס ממנה. ואולם אין להתעלם מכך שפל מסגרת אב-טיפוסית היא דיאלקטית במהותה. לאמיתו של דבר, אב-הטיפוס תמיד הוא בעל פני-יאנוס, כפי שחזרה והטעימה אסכולת יונג בפסיכולוגיה הניתוחית. גיתה הכיר בכך בעיקרו של דבר כאשר טבע את המונח "stirb und werde" (מות ופשוט צורה), והלדרלין מבטא אותו רעיון בלשון אובייקטיבית יותר כשהוא אומר: "במקום שם הסכנה שם גם צומח יסוד הישועה". אפשר אפוא לומר שהדחקה והתחדשות הן שותפות במערכת-התיחסות דיאלקטית. בהקשר זה הפורענויות הגדולות, כגון המל-חמות, הן „התפרצויות או התפרקויות קוסמיות לאמיתן, שמוזמן לזמן הן חייבות לשים קץ ליקום כדי לאפשר את התחדשותו". אם המוות וההתחדשות הם שותפים בדראמה הדיאלקטית הגדולה, הרי כך הן גם התסמנות הקרובות והמשולבות של הקות-דמים ופוריות. עשתר, המתוארת כאלת-המלחמה בתבליט-החותם של המלך אבר-בנימי (2000—2500 לפנה"ס), היא לא רק האלה של מלחמות-דמים אלא גם של הציוד והפוריות. אריך נוימן מטעים כי שפיכת-הדמים היתה מתחילתה מעשה מקודש. הדם מגביר את תנובת האדמה. ואולם שומרת-הדמים היא האשה, הואיל והיא מחזיקה בכישוף-הדמים שבזכותו החיים צומחים. אופי דרעפי זה של האם הגדולה והאלה הגדולה מתבלט במיוחד אצל אלות מצריות כגון נית, תחחור, בסת ומות, המסמלות לא רק את המזון אלא גם את הפראות, צמאון-הדמים וההרס. הדיון בתהליך הפסיכולוגי שראשיתו בתסמונת ההדחקה מביא אותנו, בסופו של דבר, אל אב-הטיפוס של האם הגדולה, שהוא מצדו גם מקור ההתחדשות, והוא שידריכנו עכשיו בהבנת מצב שבו האדם, היחיד, עומד בפני התופעה של ההפקרה-העצמית. ניתוחו של מחזור זה כולל דרשיח בין האדם היחיד, שבמצב של הדחקה נפשית הוא מהווה חטיבה פסיכולוגית בפני עצמה, לבין הדמויות אב-הטיפוסיות, אשר בהתיחס

אליהן מגמות הדחקה מעין אלו מקבלות משמעות. יהיה עלינו לדון בשני אלה כדי להגיע להערכה מקיפה של הנושא הנדון.

אחת מהנחות-היסוד בכל מצב מלחמתי היא שהחייל המגן על עמדתו מוכן לעשות זאת גם אם ברור יהיה בהחלט שהמצב הוא לאחרייאושו. פקודה היא פקודה, גם אם החייל היחיד מוצא שאין בידו לספק הנמקה לחיזוק נפשו שלו. ואולם בזאת כמו שוללים אנו ממנו תגובת-אני חזקה. הראציונליזציה שהוא ממציא לאחור-מכן לחובתו למלא את הפקודה היא הוכחה נוספת לתודעת-אני שנחלשה. כך אפוא מכין החייל בפועל-ממש את גורלו הקיבוצי, שהוא קיבוצי משום שאין זה גורל אשר בחר לו בעצמו. בהתאם לרעיון ש"מאבקים, סיכסוכים ומלחמות על-הרוב יש להם סיבה ופונקציה פולחניות", מבינים אנו את מגמת ההדחקה של היחיד כהסתבכות עם אב-הטיפוס של האם הגדולה בתוך הקשר פולחני. התהליך כולו מתרחש על רקע של תודעת-אני מוחלשת. במסגרת אב-טיפוסית זאת עומד הבן-המאהב מול האם הגדולה (או הנוראה) בטכס הכנסה-בברית המבטא את הטכסים הפ'אליים. הוא, היחיד, נושא-הפ'אלוס, מוקרב לתאבונה של האלה-האם אב-הטיפוסית שאינה-יודעת-שבעה. ואולם זו האחרונה אין לה כל ענין בזהותו של נושא-הפ'אלוס. בספירה כללית זו של תגובת-אני מופחתת חייב הבן-המאהב בהכרח ליפול נוכח הנסיונות הערמומיים של האם המפלצתית, שגמרה אומר ללכדו ברשתותיה כדי להקל על שיבתו של יוצא-חלציה האהוב אל רחמה. האפייני ל"בן האהוב" איננו זהותו באיזה מובן מסוים שהוא אלא, בעיקר, הערכים הקיבוציים הדבקים בו במשמעותו אב-הטיפוסית כ-*puer aeternus* (עלם-נצחים). אין הוא אלא נושא-הפ'אלוס שלו, ומחוץ לזה אין בו כל ענין, ולפיכך קיומו הוא בראש-ובראשונה קיום פ'אלי.

כאשר אריך נוימן מדבר על האלה "המתמוגת באורח פולחני עם כל מלך-פיריון, עם אב, בן ונכד, או עם כל אחד מן הכוהנים הגדולים שלה, הרי תמיד כל אלה אחד הם לה, כי לגביה אין לזיווג המיני אלא פירוש אחד בלבד, ויהיה נושא-הפ'אלוס מי שיהיה". מזווית-ראייה זו, האם הגדולה בעלת פני-יאנוס היא בעת-ובעונה-אחת זו המחזירה את בנה האהוב אל רחמה וזו המוציאתו שוב לחיים. אם ההפקרה-העצמית כמוה כהיספגות חוזרת אל הפלירומה האמהית, הרי ההתחדשות מקבילה לפליטה מתוך אותו קיום פלירומטי. מה שנבלע נדחף שוב החוצה בכוח, בתהליך מקודש, יוצר-חיים, בהילולה פ'אלית שאין לה סוף.

החייל שעליו אנו חושבים בדיון זה לעולם אינו בן-הורין אלא הוא כלי-משחק על לוח-השחמט של הפעולה. מוליכים אותו לכאן ולכאן כדי למלא את דרישותיו של סדר 'מקודש' וקבוע-מראש. קדושה זו מתקדשת על-ידי מנהגים עתיקים כגון אלה תקשורים בפולחן של אנשי-הדת המברכים את כלי-הנשק ואת החיילים לפני היציאה לחזית.

כל כמה שייראה החייל היחיד בוגר ובשל בהוויית-החול שלו, הרי הוא נטול דיפרנ-ציאציה בהחלט משעה שהפסיק פולחן-המלחמה המקודש מציאות-חול זו של שיגרת-היומיום. התופעה של הויתור-העצמי, המוליכה, כפי שהראינו למעלה, בחזרה אל

הפלירומה האמהית. זהה למעשה עם סירוס־עצמי, "שבו המתבגר מקריב... את זכרותו, או יכולים אנו לומר ביתר־דיוק שהתפתחותו נקפדה באיבה". בתוך מסגרת זו לעולם אין השיבה אל הרחם או המוות מרחיקת לכת. אדרבה, הציווי המוחלט של הצבא טמון בעיקרו של דבר בעמדה זו, נטולת הדיפרנציאציה, של אנשי־השורות.

פחיתת תודעת־האני

הערה דומה לזו מעיר וילפֿרד טרוֿטר, המנתח את תגובת היחיד כפי שהיא מתגלה בתוך הקבוצה המלופדת. משעה שהסתנפה נשמתו של יחיד כגון החייל אל הקבוצה הצבאית, הרי במקביל לכך פוחתת תודעת־האני, המגוננת על היחיד מלחוש באורח בלתי־אמצעי בסכנה שמבחוץ. "התגובה הנאותה מצד היחיד היא תגובה על דחף שנתקבל מן העדר ולא במישירים ממושא החרדה הממשי. דומה כי בדרך זו מרחיקים מן היחיד את ההרגשה המשתקת של הפחד". בדרך זו מגיע החייל לידי כך שהוא חי את העולם החיצוני במונחים של דימויים וסמלים אב־טיפוסיים יותר מאשר במונחים אובייקטיביים. הקושי—שלא לומר הדילמה—במצב כפוי זה, הנוצר על ידי מצב־החירום של המלחמה, טמון בשאלה באיזו מידה יצליח יחיד בעל תגובת־אני חזקה להסתגל לתביעותיהם של חיי הקבוצה הצבאית. אף כי יש יהודות שגם בימי־שולם הקבוצה משפיעה את השפעתה ותובעת מן האיש לא־פחות, בכל־זאת נותר לו בחיים הפרטיים הרבה יותר מקום לספק את כמיהותיה המזורות של הנשמה האינדי־בידואלית. לעולם אין הדבר כך במסגרת הצבא. הואיל והדרישות מן היחיד הן מה שהינן, הרי יש נטל נוסף על האיש במדים. חזקה עליו שינהג בהתאם לתקנון הצבאי, אפילו כשאנינו בתפקיד. ואולם שיוך אחרון זה של חירות מוגבלת נמוג לתוך חלום נוסטאלגי משעה שהחייל מועבר לשדה־הקרב. אם מסוגל היחיד המדובר להסתגל לקבוצה, הרי ממילא ייעשה חלק מנשמת הקבוצה או מאותה תדעיה קיבוצית שהיא תנאי בלי־עבור לפעולת־גומלים קבוצתית. במקרה המיוחד הזה שוב אין חוויותיו של היחיד משקפות את מצבו הנפשי שלו אלא את זה של הקבוצה.

כשהאדם שתגובת־האני שלו אינה עזה במיוחד נכנס לצבא, הרי יש לו סיכוי טוב יותר לשקוע בתוך התודעה הקיבוצית של הקבוצה הצבאית. כאן שמים אנו את הדגש באנשי־השורות ולא במנהיגות הצבאית. אי־היכולת להפחית את תודעת־היחיד כשהדבר הוא תנאי בלי־עבור בעתות חירום מביאה בהכרח להרס־עצמי, כי החייל העומד מול כוחות עוינים עדיפים. ויודע שאין לו צל של סיכוי, חייב בהכרח להיתפס לראציונליזציה ביחס למצב הקשה המיוחד בו הוא נתון. ברגע זה הראציונליזציה, כפי שהוטעם למעלה, כמה כוויתור וכהפקרה־עצמית על כל המוקשים הנלווים והאפייניים לדילמה הנפשית הזאת. נדמה לי כי יש להדגיש נקודה זו במיוחד מפני שהאקסיסטנציאליסטים עשויים להניח כאן הנחה של חירות היחיד. בהתאם לפילוף סופיה זו, "הפונקציה של טבענו המוסרי מתבטאת אך־זרוב בעמידתו של אדם על רצונה־הוא כנגד כל מה שעשוי להתנגד לו, ומן המוות ישתמע אפוא חדלונו במקרה המיוחד והאינדיבידואלי. הפנימיות האמיתית של הטראגדיה טמונה בעובדה... שכמו

גם אצל המרטיר, בחר מצפונו המוסרי של אדם את בחירתו שלו מרצון וביסס את חירות הוויתור.

כשלעצמי מתקשה אני לקבל הנחה זו, עם כל כוח-המשיכה אשר בה, מפני שהחייל הצריך להגן על עמדתו ויהי-מה אין לפניו כל בחירה מלכתחילה, להבדיל מן המרטיר. דומה כי במסיבות אלו הדיבור על בחירת המוות כמעשה של חירות לגבי אנשי-השוורות הוא מפוקפק למדי. ההשלמה עם המוות במקרה זה איננה החלטתו של בן-חורין אלא הפקרה-עצמית, על בת-לווייתה שהיא היספנות חוזרת לתוך הפלירומה האמהית של רֶחֶם הנשייה האורובורית, תסמונת זו טעונה צלילי-לוואי אירוטיים במובן של "גילוי-עריות אורובורי".*

הראציונליזציה של הוויתור-העצמי

טכס העוול המאורגן

ב"דרכים לתהילה" של ריצ'ארד אולדינגטון מתאר הפרק הקרוי "בכל מחיר" את המאבק הדראמתי של הקפיטן הנלי, שקיבל פקודה לעכב את התקדמות הצבא הגרמני משך פרק-זמן שיספיק לתגברות של בעלי-הברית להגיע אל קרהחזית. לקולונל המוסר את הפקודה בכבוד-ובעצמו נהירה בהחלט העובדה כי קרהחזית שעליו צריך הנלי להגן להלכה "מדולדל מאדם עד לגיחוך", ולפיכך לא ייתכן להחזיק בו אם יחליט האויב להתקיפו בכוח. ואולם בפקודה נאמר בביור: "עלינו להחזיק בעמ"ד דותינו בכל מחיר, עד האיש האחרון". לאנשים שתחת פקודתו של הקפיטן הנלי, שאותם זיכו בכבוד המפוקפק הזה, מסתבר צו זה כ"גזירת הגורל שאין להשיבה", שנמסרה להם בידי "הקולונל, בא-כוחו של אותו גורל, של גורלות כולם". המצב מזכיר את הקרב במעבר-תרמופילי ב-480 לפנה"ס. ליאונידס, מלכם הגיבור של בני ספארטה, ששלש-מאות איש תחת פקודתו, מגן על המעבר נוכח כוחות פרסיים העור-לים עליו במספר, ומן המקדש בדלפי הוגד לו לאמור כי יפול בקרב—ואולם ספארטה תינצל במותו. מאבק-הגבורה של ליאונידס ניצב לפנינו כדוגמה המזהירה של אחריות האזרחים בימות מלחמה. צו-המורשה של ציות עיור למדינה בכל מצב-חירום מובע בהקסאמטר הנצחי:

Dic hospes Spartaē nos t'hic vidisse iacentes,
Dum sanctis legibus nos observimur.

(אָמַר, נוֹדֵד, בְּסִפְרָטָה שְׁפָאן רְאִיתָנוּ
מְטָלִים, בְּחֻקֵּי-הַקֶּדֶשׁ עֲשִׂינוּ).

תגובתו הראשונה של הקפיטן הנלי לאחר שקיבל את הפקודה היא של חייל המכיר

* כאן רוצה הייתי להפנות את הקוראים למאמר שפירסמתי לא מכבר ("קשת" לו), "סאן וישוע", אשר בו מובא המוטיב של גילוי-עריות בקשר לסיפורו הקצר של ד. ה. לורנס, The Overtone. טבעו האירוטי של תהליך הוויתור-העצמי ניכר בעליל גם ביצירה נוספת של ד. ה. לורנס, השיר "ספינת-המוות".

בפקודה באיזו צורה שלווה, חסרת־פניות. הוא מצדיע, ומיד הוא ניגש לעשות את כל הדרוש למילוי הפקודה. רק כשהוא נמלך בדעתו מתקומם הוא נגד החלטה גאיונה זו. המתעלמת לגמרי מן העובדה שהדברים אמורים בחייהם של מספר בני־אדם. תגובתו האינסטינקטיבית של הקפיטן הנלי על הפקודה הולמת את ההנחה שלנו בדבר הכרת־אני מופחתת. לאחר־מכן הוא תופס את הדילמה שלפניו כשהוא אומר: "יש לפנינו מלאכה מנובזת ומחורבנת, מלאכה מנובזת ומסריחה, והייתי רוצה שאלה שנתנו את הפקודה ימלאו כאן בעצמם את הפקודות הארורות שלהם. אבל הם אינם כאן. לא מתקבל על הדעת, לעזאזל". בחופף להארה הפסיכולוגית שאליה הגענו על יסוד הדיון עד כה, יש עתה לפני החייל הלכוד בפח שתי דרכים לתגובה. האחת היא להמשיך במרידתו עד למיצויה ההגיוני ולהסתלק מזירת־הפעולה, אשר במריו הוא רואה בה את שיא העוול. ואולם, הואיל ו"המחשבה על נטישת עמדותיהם לא עלתה אפילו על דעתם מעולם", הרי נתיב המנוסה היחיד שנותר הוא ראציונליזציה של המצב הביש וקבלתו nolens volens במראית־עין כמעט־גיבורית. הראציונליזציה במקרה זה, כפי שהראינו למעלה, מלמדת על תודעת־אני מופחתת, שהיא הכנה לתגובת־השרשרת הנפשית המתגלגלת ברבדים עמוקים יותר ויותר של הלא־מודע הקיבוצי וסופה מגעת עד שער הפלירומה האמהית. הקפיטן הנלי הולך בנתיב־הפעולה השני כשהוא מתפל־סף ואומר: "אבל האנשים בבית סומכים עלינו. אנו אחראים כלפיהם, בראש־וראשונה. קיבלנו עלינו את המלאכה, ואנו צריכים לעשותה. ולעשות אותה בראש צלול־להנביו לגמרי. מבין אותי?"

עם שמתקרבת שעת־הקץ עושה הקפיטן הנלי מאמץ לחטוף כמה דקות של שינה, אבל אין הוא יכול להתנמנם. ברגע מסוים זה מופעלת כל הקשת של ההדחקה הנפשית. לסיטויו של הנלי מתלוות נימות מיניות עם שהוא חושב על אשתו. הוא חש ב"פיה הגלחץ אל פיו... גופה הנחמד, הידידותי". המיטאמורפוזה מן השותפת המינית אל דימוי האם הגדולה מתנהלת במהירות רבה. כבר הוא רואה עצמו כלא־יש, "גוש של מק מת ומרקיב", אבל היא נשאר "צעירה ויפה וערה ונחשקת". ספק אם ייתכן תיאור טוב יותר לאב־הטיפוס של האם הגדולה ביפיה הנצחי—אך גם בערותה הנצחית ללכוד את נושא־הפֿאלוס האלמוני. הנלי מעלה לפניו תמונה קורנת זו של האשה אב־הטיפוסית הנשארת בת־בלי־גיל: "השנים תעבורנה עוד ועוד והיא עדיין תהיה צעירה ונחשקת, ובשרה וחייה יתבעו בכל־פה".

עם שנמשך אבדן זהות־האני בנשמתו של הקפיטן הנלי, מזדקר יותר ויותר הדימוי של האם הגדולה. ברבדים הנמוכים ביותר של הלא־מודע האנושי תופס הנלי דברים בצורה המדהימה בחיותה: "מישהו אחר ירצה בה, איזה בחור צעיר, איזה פתי... ומיטתה לא תהיה עוד קרה ואלמנה". הוהות של אותו "מישהו אחר" נשארת בלתי־מוגדרת בנפשו של הנלי שכן הזר מסמל את נושא־הפֿאלוס הלא־מוזוהה, הממשיך בהילולה הפֿאלית, משום שהיא, האם הגדולה, אינה יכולה לעמוד באלמנותה לאורך־ימים. הנה כך הפלירומה האמהית שלהוכה נבלע האיש האהוב סופה ששוב תצמיח חיים בשרשרת אין־קץ של לידה והתחדשות.

טכס האנדרלמוסיה הקלאסית

בפרק "ייסורי מלחמה" בספרו של ויקטור הוגו "שנת התשעים-ושלש" כמו גם בפרקים שלאחריו מתאר הסופר את מאבקו של היחיד בפגישתו הגורלית עם גולם המלחמה. אם גם אולי אין המסגרת מה שקרוי בפי הצרפתים "המלה האחרונה" של ציור־דיוקן ספרותי, בכל־זאת רישומו של זה בר־קיים, שלא לומר מונומנטלי, אפילו על הרקע הזה המיושן מעט. אין לנו ענין כאן בשדה־קרב רחב־ידיים ובשאון תותחים מרחיק־קלוע. זירת־הפעולה של ויקטור הוגו היא קלאסית במלוא מובן המלה. שני היריבים עומדים זה מול זה על סיפונה של אניית־מערכה, במין תחרות־אבירים. תותח אחד ניתק ממסורתיו על סיפון הקורבטה "קליימור". הואיל והים היה סוער החל התותח להתגלגל פרא אנה־ואנה עם טלטלות הספינה. "האשמה היתה בתותחן־הראשי שלא הקפיד להגיף את הבורג של שלשלת הריתוק". עד־מהרה שוב אי־אפשר היה להשתלט על המצב והתותח הענק עשה שמות בכל אשר על דרכו. כיון ש"הוטל קדימה בטלטה... מחץ ארבעה מאנשי הסיפון במהלומה הראשונה". בנקודה זו קפץ התותחן, שעתיד היה לשאת באשמת התקלה הזאת, אל הסיפון, לק־רוא תגר על הגולם אטום־החושים. "החל מאבק מוזר, התמודדות־נפילים, מאבקו של התותח עם התותחן; הקרב בין החומר לתבונה, דר־הקרב בין האדם למכונה". בעימות מוזר זה תופס התותחן כי הפוח העיור המתגלה באותו נבל נחוש־מצח אינו כלל אטום־רגש ככל שהיה נוטה להאמין. "העיורון הזה נראה היה כי יש לו עיניים. דומה היה כאילו המפלצת מתבוננת באיש. אפשר היה להניח כי יש ערמה בגוש ההוא". יתר על כן, דומה היה כאילו יש הסכם חשאי בין הים הגועש לתנועות התותח, שהיו כמו לא מן העולם הזה, כל כמה שהסימנים החיצוניים מבוקרים מתוך השכבות העמוקות של הלא־מודע. משכילתה חמת־ההרס את זעמה הצליח התותחן סוף־סוף להפיל את התותח ולהדביר את גולם־הנחושה. "נגמר. האדם ניצח".

הגיבור מקבל אות־הצטיינות בעד מעשה־הגבורה שלו, ועונדים את צלב סן־לואי למקטרונו. אנשי־הצוות מריעים, וחיילי־הצי מדגלים את נשקם לכבודו. עם זאת אוירת האבדן מוסיפה לשרור עד עצם הסוף עם שמפקד הקורבטה מצווה, כמעט באותה נשימה, שהתותחן, לאחר שהצטיין בצורה יוצאת כלי־כך מגדר הרגיל, יוצא להורג על רשלנותו המופלגת, שעלולה היתה להוריד את הספינה כולה תהומה. כיתת־היורים ממלאה את תפקידה במין פחזות נבובה, חסרת־חיים כמעט, הכהון עורך טכס כמעט באותה מידה של ריחוק־הדעת, והגופה מושלכת מן הסיפון. כך נפטרים מן השעיר־לעזאזל, שעליו העמיסו בצורה טכסית את כל האשמה הקיבוצית, החלטית וסופית, על ידי השלכתו למצולות־הים, לספירת הנשייה.

מפנה בלתי־צפוי זה במאורעות, סיום זה של תפלות, אין השפעתו על הקורא מפתיעה כלי־עיקר. לאמיתו של דבר, עוד בתחילת הפרק מסתמן הרמז הפסיכולוגי לאבדון הממשמש־רבא. מיד לאחר שמתחזרת לנו העובדה שהתרשלותו של התותחן במילוי תפקידו חוללה אותה תופת נוראה, מיד עלינו להניח כי התרופפות זו היא

תוצאה מתודעת־אני מופחתת. הואיל והקורבטה "קליימור" היתה במשימה מלחמתית, הרי יש לשער שהתותח שעליו הופקד התותחן היה במצב כשר־לפעולה. העובדה שלא כך היה מרמזת לכאורה שהתותחן שבו מדובר הושפע במידה רצינית, שלא לומר נטמא, על־ידי תכנים תהומיים שגאו ועלו מן הרבדים הנמוכים ביותר של הלא־מודע בנפשו והצליחו למגר את ביצורי־האני שלו. יש סימנים ברורים לכך שהקורבטה "קליימור" מתכוננת היתה להיכנס למערכה. באחד הפרקים הקודמים אנו קוראים ש"משהו מופלא מזומן היה לה לספינה". נאמר לנו כי הערפל הכבד שירד על האוקינוס נוח היה בההלט לתנועותיה החשאיות של הספינה. מלבד זאת היתה הקורבטה בעלת הימוש כבד, אבל תותחיה מוסווים היו היטב וכך עשתה רושם של ספינת־סוחר שוחרת־שלום. לכן אפשר להניח בבטחון, למעשה, שהתותחן היה שרוי במיתחן ודאגה, ומן־הסתם היה לו מלוא היסוד להאמין שבקרב מאד ישתתף בפעולה. נבואת־לבו זו של התותחן מתאשרת לבסוף מתוך דבריו הבאים של רב־החובל, הוועק וקורא: "מלחי המלך... הניפו את הדגל הלבן על התורן הגדול. זו פעם אחרונה נראה את זריחת השמש".

דומה כאילו כל הסימנים מעידים שהתותחן שרוי היה במתיחות חמורה, ומתוך כך בעייפות, ואם לא הצמיד את השלשלת כהלכה הרי זה משום התרופפותה של הכרת־האני. פרויד טוען כי "עייפות כמו גם מבוכה, ואולי גם התרגשות כללית, מפיגות את תשומת־הלב, וכתוצאה מכך אפשר שלא תוקדש שימת־לב מספקת למעשה שעל הפרק. אז יהיה צפוי מאד להפרעות ולביצוע בלתי־מדויק". לפיכך עלינו להניח שהיה מצב של ויתור־עצמי ובעקבותיו הדחקה כלפי הפלירומה האמהית, המסומלת כאן כרחמו של הים הנפתה לקלוט את הבן־המאהב.

בסיפור זה מגלה אב־הטיפוס של האם הגדולה את הממדים המחרידים של המפלצת האורובורית, אשר "גליה הענקיים נישקו את פצעיה הפעורים של הקורבטה— נשיקות מלאות סכנה". חמת־זעמה של המפלצת מתגלה גם במהלומות המוחצות של התותח שהותרו חרצובותיו, שתנועותיו מודרכות על־ידי הגלים שאותם היא, האם הנוראה, מטיחה כנגד צלעות הספינה. במערכת־התיחסות מורכבת יותר, דר־הקרב בין התותחן לתותח הוא אפוא דו־שיח של נושא־הפ־אלוס עם אב־הטיפוס של האם הגדולה. התוצאה היא ברורה. התרשלותו במילוי תפקידו "שיחררה" את ההדחקה הפסיכית לכל מדרגותיה, ובהכרח יביא הדבר לידי כך שייטרף וייבלע לתוך הפלאזמה של רחס־הנשייה. עם זאת, לצרכי הציבור, חייב התותחן שהפר את החוקים הנוגעים לבטחון חבריו לשאת באחריות על רשלנותו, כדי שאפשר יהיה להענישו. וכך מוציאים גור־דין על הנאשם: "התרשלות העמידה את האניה הזאת בסכנה... להיות בים פירושו לצאת לקראת האויב... הסופה מתחבאת אך אינה נפקדת. הים כולו הוא מארב. מוות הוא ענשה של כל עבירה המבוצעת נוכח האויב. אין תקנה לשום עבירה. יש לתת גמול על אומץ־לב, עונש על רשלנות". זהו, בלשון צבאית קצרה, גור־הדין המצדיק את משפט־המוות ואת הוצאתו של התותחן להורג לעיני חבריו.

עד אבסורד

הטכס של שיא-התהילה

ספרו של היינריך בל, "היכן היית, אדם?", הוא דוגמה-למופת לחוסר-הטעם הגמור באותו טבח מאורגן שאותו נחל דורנו בדמות מוסד המלחמה. בגילוי-לב קורע בל את מסכת הקדושה מעל פניו של אותו מוסד אשר מאז ומעולם ריחף כסיוט על המין האנושי כולו. בדפיו של בל אין עוד גיבורים כלל. הכל כאחד, מפקדים כאנשי-השורות, נלכדים במלכודת הזאת חסרת-הטעם, במערבולת זו של אבסורד מוחלט. "הנפשות הפועלות" עוסקות בעיסוקיהן המגוחכים כאילו היו אלה התפקידים הרציניים ביותר, הראשונים-במעלה. לא ייפלא מדוע קרא בל לאחת מיצירותיו העיקריות בשם "ידידיו של מוקיון". היסוד הקומי אינו מגולם בדמות הטראגית של המוקיון אלא, בעצם, במופרך שבחיים עצמם, המאפשר לאורח המסודר והמהוגן להקשות את לבו, לעצום את עיניו ולאטום את אזניו נוכח זעקות-הסבל, המושקות על-ידי הנביכות הרעשנית של החברה האנושית אטומת-הרגש.

בפרק הששי של "היכן היית, אדם?" אנו פוגשים באופר-לויטננט ד"ר גרק במצב מביך ביותר. הוא שפוף מעל בור כשהוא אחוז התקפה חמורה של שילשול. היטב נהירה לו העובדה שהממונה עליו קורא לו ליטול לידיו את הרגימנט שלו. הוא שומע את זעקותיו המטרופות של הקצין המזעיק אותו אל תפקידו, אך אהה, אין באפשרותו לקום וליטול את הפיקוד לידיו. "כאשר ניסה לקום על רגליו נתכווצה בטנו מחמת הכאב המיסר עד כדי כך שתקפו יצר שאין לעמוד בפניו להפיס את מעיו". בל מכניס את הקורא מיד למצב של שיתוק גמור. הלויטננט גרק אינו יכול לזוז ואינו יכול ליטול את הפיקוד על חייליו. יתר על כן, "לא עלה בדעתו שום דבר שיש לו איזה קשר שהוא למלחמה הזאת, אף שהיו כדורים מתעופפים על כל סביביו". באווירה הכללית הזאת של צואה, סרוחן ואכזר פחתה תודעת-האני של הלויטננט ההלום עד-למיזער ממש. עם שהוא נסחף יותר ויותר לתוך המערבולת של הפקרה-עצמית, חי הוא את העימות הסופי עם אב-הטיפוס של האם הגדולה בצורה המופרכת ביותר שבגדר האפשר. עדיין יש ביכלתו לתפוס את הסכנה שבמצבו, אבל נבצר ממנו לגמרי לנקוף אצבע ביחס לזה. "הכאב בכרסו היה גדול יותר, קרוב יותר, חשוב יותר, מפלצתי, והוא חשב על הכאב הזה שאינו פוחת, שהיכה אותו בתמהון".

אייכלתו של גרק למשול בבני-מעיו היא רמז מספיק להתנגשות חמורה עם האני העליון שלו. נקודה זו צריכה הבהרה שפן, בניגוד למראית-העין, תהיה זו טעות גמורה להסיק את המסקנה שכאן לפנינו בעיה של קיבעון אנאלי. בהתפתחות האדם השלב האוראלי הוא השלב המקורי בו שלט עקרון האירוס, ז. א. יחס האם-הילד שהוא אורובורי ואוניטרי. כאשר לומד הילד שעליו לשלוט בתפקידים ובצרכים הגופניים שלו, שהוא נדרש למלא את דרישותיה של החברה ביחס לסדר וללוח-הזמנים, כבר המיר עקרון-הלוגוס הגברי את עקרון-האירוס הנשיי. אי-היכולת

להיפנע לסדר האבהני הזה מרמזת שאין הילד חפץ לעזוב את הספירה האמהנית. התנגדותו של הילד לקבל אימון היא תגובה טבעית נגד דבר המצטייר לו ככוח חיצוני, ומתוך כך בלתי-טבעי. הילד נטול-הדיפרנציאציה מהווה "אני" אשר זו פעם ראשונה בהווייתו הוא עומד בפני אני עליון. אריך נוימן קורא לקיטוב הזה בשם "המשבר האבהני".

במקרה של הלייטננט גרק אייכלתו לשלוט בבני-מעיו כמוה כסירוב להשלים עם עקרון-הלוגוס הגברי, ודבר זה מצדו מעיד שהוא דוחה את הסדר האבהני. לכן נוכל להניח בביטחה כי הצרה שלו היא טרום-אנאלית. רצוני להדגיש נקודה זו, מפני שהיא עיקרית בניתוח שלנו. היא מוכיחה את הנחתנו שתהליך הויתור-העצמי או ההפקרה-העצמית מעיד על הסתבכות עם הספירה האמהנית, כלומר עם אב-הטיפוס של האם הגדולה.

אישור להנחה זו מצאתי אצל ק. ג. יונג, אשר בהקשר שונה לגמרי הוא מגיע לכלל מסקנה דומה. בדברו על התודעה ביחס לאלוהים, אומר יונג: "ההנחה התמימה שבורא העולם הוא יצור בעל-הכרה יש לראות בה משפט-קדום הרה-שואה שלאחר-מכן נתן מקום לעיוותי ההגיון המדהימים ביותר". בהמשך הדברים טוען יונג שעליונותו של האדם על האלוהים טמונה בשאיפתו לתודעה. למעשה, האדם הוא תודעתו של האלוהים, בעוד אשר האלוהים הוא ספירת-הלא-מודע של האדם. לבסוף מצביע יונג על נטייה פוליגאמיסטית הטבועה במהותה של האלהות. "יהיה מזווג כדת-זכדין עם ישראל רעייתה, אבל יש לו פנוימה נשיית (רוח) שהיא רעותו האינטימית למשחק מאז-ומקדם". המעבר מן הפנוימה הנשיית (רוח), כלומר הפלה הרוחנית, אל הפלה-בגוף, כלומר ישראל, הוא תהליך הכרוך בפחיתתה של תודעת-האני, במידה שהרוח ניטשת בעבור הגוף.

אייכלתו של הלייטננט גרק לשלוט על הפרשותיו היא למעשה מעין סירוס אנאלי במהופך. היחיד ממאן כאן להיפנע לסדר הנוקשה של עקרון-הלוגוס האבהני, ואולם במקרה זה אין היחיד יכול להפסיק את הפרשת הצואה שלו, שהיא מחאה לא-פחות מכך, ועל כן היא ביטוי לדחייתו של עקרון הסדר הגברי. בשני המקרים נראית בעליל הזיקה לספירה האמהנית. אכן, היינריך בל אינו משאיר מקום לספק ביחס להתפתחות נחרצה זו. אחד הפגזים הזורעים חורבן סביב-סביב נופל לתוך בור הממולא זבל ניגר, מהלך פסיעות מספר ממקום שבו מתעוות הלייטננט במכאובי-בטנו. "גל ניתך עליו וריוה אותו כל-כולו בנוול המגעיל הזה. הוא הריח אותו וטעם את טעמו על שפתיו וזעקותיו גברו עוד יותר". העובר השפוף שהיה פעם הלייטננט גרק נבלע עתה כליל לתוך הפלאזמה של הרחם אב-הטיפוסי. דבר זה מובע סמלית על-ידי ההריסות, הזבל הניגר, הסחי והעפר, שבתוכם נקבר סוף-סוף האיש הפצוע פצע-מוות.

כאשר עלה בדעתי לדון בהילולה של הויתור-העצמי כמוטיב מלחמתי רלבנטי בספרות המודרנית, נסתבר לי מלכתחילה שתופעות חוזרות מסוימות יכולות להופיע

כל-אימת שנוצר מצב פסיכולוגי מסוג זה. העובדה שהוויתור-העצמי או ההפקרה-העצמית, כמו שקראתי חליפות לטיפוס זה של הדחקה נפשית, נובעים תדיר ממצב של תודעת-אני מופחתת, עובדה זו מצביעה גם על זיקה לאב-הטיפוס של האם הגדולה. בדייקנות מדעית אפשר לקבוע כי מכתבר שאין אדם אשר בתקופת התהלכו עלי-אדמות לא פקדה אותו תסמונת מסוג זה. אולם במהלך החיים הרגילים לומד האני, בסופו של דבר, להשתחרר מאחיותה התקיפה של האם האורובורית ומצליח להתעלות לספירת הלוגוס של הסדר האבהני. בכמה מקרים עשוי היחיד להופיע כאני-גיבור, במקרים אחרים מושגת איוו תודעת-אני הקרובה לכך. יש גם כאלה שלעולם אינם מתפתחים; הללו חייבים לגרור עמם כל ימי-חיהם את חבלי-הטבור שלהם, ולפרקים הם ממשיכים בכך אפילו מעבר לחיי עולם-הזה שלהם. רקע של מלחמה, כפי שעמדנו עליו בדפים אלה, אינו יכול שלא להיות מבחן בעל ממדים נפשיים. היחיד חייב להניח לכל אותם בחנים שעמדו לו בענייניו הפרטיים ולקבל הכרעות מגבוה, שעמהן הוא עשוי להסכים או לא להסכים. בעצם, המשמעת הצבאית מכריעה את כל השיקולים והדעות הפרטיים. מבחינה פסיכולוגית מגיע הדבר כדי הפחתת תגובתו של האני עם שמצמנים את החייל לבצע פקודה על-דרך ההיענות האוטומטית. על-כל-פנים, המכנה המשותף הוא זיקה מאיזה סוג שהוא לספירה האמהית, שהיא תמיד מדיקה. הצד השונה טמון כל-כולו במסיבות החיצוניות שמחוללים מצבים שונים.

הקפיטן הנלי ב"דרכים לתהילה" של אולדינגטון מוחה מילולית נגד "המלאכה המסריחה" שעליו לבצע, עד כאן הוא מגיע. נהירה לו העובדה שעליו למות, אך קצרה ידו מהושיע. גם אילו היה באפשרותו להגיב, אין ספק שלא היה נשאר בחיים, פשוט משום שהלא-מודע הקיבוצי הנקמני שלו היה מוחץ אותו בבוא המועד. לפיכך הוא בוחר למות כגבר, בהתאם לציפיות של "האנשים בבית". התותחן של ויקטור הוגו אינו מוחה כלל. הוא מקבל את גורלו מתוך השלמה קלאסית. רישומה של תגובה זו על הקורא מוגבר דווקא משום שגור-הדין בא עליו במפתיע בטכס של אנדרלמוסיה מאורגנת. הלייטננט גרק, כתיאורו אצל היינריך בל, מתאר *reductio ad absurdum*. שוב אין לפנינו גבר אלא תינוק מיבב, שאין ביכולתו לשלוט בבני-מציו וסופו מוצף גל של זבל ניגר, בטרם ייסחף לתוך המערבולת המכלה והמחייה של הפלאומה האמהית. הנה כי כן הטראומה של המוות וההתעלות עליו בכיוון של לידה מחדשת הן בבחינת "יתד-ותנועה" של ההוויה הקוסמית, והן לובשות משמעות מיוחדת במסגרת הטכס של ההדקה שנדונה כאן במונחי הוויתור-העצמי.

ביבליוגרפיה

- Erich Neumann, *Tiefenpsychologie und Neue Ethik* (München, Kindler Verlag, 1964).
- Julien Benda, *The Betrayal of the Intellectuals*, transl. by Richard Aldington (Boston, The Beacon Press, 1955).
- Mircea Eliade, *Cosmos and History*, transl. by W. R. Trask (New York, Harper Torchbooks, The Bollingen Library, 1959).
- Virginia Woolf, *The Death of the Moth and Other Essays*, "Thoughts on Peace in an Air Raid" (Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1961).
- Erich Neumann, *The Great Mother*, transl. by Ralph Manheim (New York, Pantheon Books, 1963).
- Erich Neumann, *The Origins and History of Consciousness* (New York, Pantheon Books, 1964).
- Wilfred Trotter, *Instincts of the Herd in Peace and War* (London, T. Fisher Unwin Ltd., 1917).
- D. H. Lawrence, *The Complete Poems*, ed. by De Sola Pinto and Warren Roberts, "The Ship of Death" (New York, The Viking Press, 1964).
- Richard Aldington, *Roads to Glory* (London, Chatto and Windus, 1930).
- Victor Hugo, *Quatrevingt-treize* (Paris, Garnier-Flammarion, 1965), p. 48.
- Sigmund Freud, *A General Introduction to Psycho-Analysis* (New York, Perma Books, 1953).
- Heinrich Böll, *Wo Warst Du Adam* (Berlin, Ullstein Verlag, 1966), p. 94.
- Erich Neumann, *Das Kind* (Zürich, Rhein Verlag, 1963).
- C. G. Jung, *Answer to Job*, transl. by R. F. C. Hull (London, Routledge and Kegan Paul, 1963).

פאול נוימרקט. "פאן וישוע", "קשת" לו. חל-אביב, 1967.